

ԱՆՆԱ ԱՐԵՎԵԱՏՅԱՆ

Ո՞Վ Է «ՁՈՐՍ ԸՍՏ ՊԱՏԿԵՐԻ ՔՈՒՄ»

ՇԱՐԱԿԱՆԻ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

Հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ Հայտնի են, այսպես կոչված, շարականագիրների ցուցակները, որոնք սովորաբար կցվել են Շարակնոցներին կամ զետեղվել ուսումնական-կրթական նպատակներին ծառայող ժողովածու, Ոսկեփորիկ և «Գիրք Հարցմանց» մատյաններում: Այդ ցուցակներն, անշուշտ, չեն վրիպել մեր Հին և Նոր շարականագետների ուշադրությունից (Ավետիքյան, Տնտեսյան, Ամատունի, Արեղյան, Կոմիտաս, Աթայան, Թադմիզյան և ուրիշներ): Յուրաքանչյուր քննական մոտեցում և ներդրավելով այլ մատենագրական աղբյուրներ, ինչպես նաև երաժշտաճական վերլուծության մեթոդներ, նրանք կարողացել են ընդհանուր գծերով վերստեղծել շարականի պատմական զարգացման պատկերը, ճշտումներ կատարել շարականների Հեղինակների վերաբերյալ: Սակայն առ այսօր էլ այդ ցուցակներում առկա են առանձին կետեր, որոնք կարոտ են լրացուցիչ հետազոտման և լուսարանման: Այդպիսի կետերից է Գրիգոր Մազիստրոսի անվան Հեռ կապված Հիշատակությունը:

Բազրատունյաց Հարստության շրջանի Հայ մշակութի փայլուն ներկայացուցիչն է Գրիգոր Մազիստրոս Պաշլավունին, որի գրական ժառանգությունը շարունակում է գրավել ուսումնասիրողներին: Նա եղել է Անիի մշակութային միջնորդի վրա ներազդած այն գործիչներից, որոնք Հանդիսացել են զարգացած ավատատիրության շրջանը բնորոշող նոր մտավոր Հոսանքի արտահայտիչները:

Գրիգոր Մազիստրոսի բազմակողմանի ստեղծագործական գործունեությունն ընդգրկում էր նաև երաժշտական արվեստը: Նա Հայտնի է եղել իրրե շարականագիր և տաղասաց: Ցավոք, այդ մասին պատմող ուղղակի տվյալները չափազանց սակավ են: Սակայն Գրիգոր Մազիստրոսի նամակներում և «Մեկնութիւն քերականին» երկասիրության մեջ ցրված երաժշտությանը վերաբերող ասույթները վկայում են նրա քաջատեղյակ և նախանձախնդիր լինելը թե՛ վանքերում ավանդվող և զարգացող Հոգևոր երգարվեստի, թե՛ երաժշտության տեսության և թե՛ իր ժամանակվա ղուսանական արվեստի կենդանի պրակտիկայի մեջ: Ուստի Հետազոտական չափազանց գրավիչ խնդիր էր դառնում Գրիգոր Մազիստրոսի սեփական երաժշտական Հեղինակումների Հարցը: Մի շարք ձեռագիր Գանձարաններում պահպանվել է նրա անունով Հասած Հովհաննես Մկրտչին նվիրված «Կարապետ սուրբ Հաւատոյ» խաղագիր տաղը: Այն ծովագծ է «Կարապետին տաղ» ակրոստիքոսով: Հավանաբար տաղը Հորինվել է Սուրբ Կարապետի ժամատան կառուցման առիթով, ինչպես ենթադրում է

Մ. Չամչյանը, Հենվելով Արիստակես Լաստիվերցու, Ներսես Շնորհալու և Վարդան Արևելցու հաջորդած տվյալների վրա¹: Մեզ ծանոթ դրչագրերից երեքի մեջ Հեղինակի մասին կան շատ որոշակի ցուցումներ, այսպես. «Տաղ Յովանու ի Գրիգորէ Մագիստրոսէ»², «Տաղ ի Մագիստրոս իշխանէ եւ պարօն Գրիգորէ»³ և «Տաղ ի Մագիստրոսէ»⁴ ձևերով: Ծավոք, տաղի մեղեդին դանձարանային տասնյակ այլ երաժշտաբանաստեղծական միավորների պես չի հասել մեր օրերին:

Արդեն այն փաստը, որ Գրիգոր Մագիստրոսը Հիշատակվում է շարականագիրների միջնագրյան ցուցակներում, ինքնին ուշագրավ է: Եկեղեցին բացառիկ դեպքերում է կանոնակարգել աշխարհիկ Հեղինակների կողմից ստեղծված հոգևոր երգերը: Ահա այդ հազվագյուտ դեպքերից է, ըստ շարականագիրների ցուցակների, Գրիգոր Մագիստրոսին վերագրվող *Խաչի նավակատյաց* ե օրվա «Ձորս ըստ պատկերի քում» ԳԶ ողորմյան: Բոլոր ցուցակների կազմողները (բացառությամբ այն Հեղինակների, որոնք հատուկ չեն անդրադարձել այդ շարականին, ինչպես Սարգիս երեցը և Առաքել Սյունեցին) միահամուռ են նրա Հեղինակի հարցում, այսպես. Գրիգոր Տաթևացի. «Ձորս ըստ պատկերին՝ Գրիգոր Մագիստրոս»⁵, Ստեփանոս Զիգ Զուղայեցի. «Գրիգոր Մագիստրոս՝ ղԸստ պատկերին»⁶, Հակոբ Սսեցի. «Խաչ կենարարեն՝ Մագիստրոս, Ձորս ըստ պատկեր նորա ի հոս»⁷, անանուն խմբագրություն. «Գրիգոր Մագիստրոսն՝ ղՁորս ըստ պատկերին, գոր այլք Իսահակայ Զորափորեցույ տան»⁸:

Զնայած դրան, շարականագիտության մեջ վաղուց ի վեր, կարծես, հաստատվել էր այն կարծիքը, որ տվյալ շարականը ոչ թե Գր. Մագիստրոսի, այլ 7-րդ դարի իշխան Աշոտ պատրիկ Բագրատունու գործն է: Այդ տեսակետը Հիմնված է Վարդան Արևելցու «Պատմությունից» քաղված միակ Հիշատակության վրա, որը լայն տարածում է ստացել Գ. Ավետիքյանի⁹ Հեղինակության շնորհիվ: Նույն տեսակետը եռանդուն կերպով պաշտպանել է և Կ. Կոստանյանցը՝ այդ հարցին նվիրելով առանձին հոգված, որին կանդրադառնանք քիչ ավելի ուշ¹⁰: Այնինչ Մ. Աբեղյանը հետևել է շարականագիրների միջնագրյան ցուցակների ընձեռած տվյալներին՝ ըստ երևույթի, արժանահավատ համարելով Գրիգոր

¹ Տես Մ. Չամչյան, Պատմություն Ռայոց, Բ. Բ, Երևան, 1984, էջ 926:

² Մաշտոցի անվամբ Մատենադարան (այսուհետ՝ ՄՄ), ձեռ. 8188. 1480 թ., թղ. 240 ա:

³ Նույն տեղում, ձեռ. 474, 1474 թ., թղ. 213 ա:

⁴ Նույն տեղում, ձեռ. 423, 1742 թ., թղ. 171 բ²:

⁵ Տես Հ. Ամասյան, Հայկական մատենագիտություն, Բ. Ա, Երևան, 1959, էջ LXVII:

⁶ Նույն տեղում, էջ LXXI:

⁷ Նույն տեղում, էջ LXXIV:

⁸ Նույն տեղում, էջ LXVIII:

⁹ Տես Գ. Ավետիքյան, Բացատրություն շարականաց, վեցնտիկ, 1814, էջ 521-524:

¹⁰ Կ. Կոստանյանց, Հիմ Ռիշատակք, «Արարատ», 1897, օգոստոս, էջ 289-343:

Մազիստրոսին վերաբերող տեղեկությունը¹¹: Մեր օրերում երաժշտագետ Ն. Թաճմիզյանը գիտական շրջանառության մեջ դրեց այն պնդումը, թե Գրիգոր Մազիստրոսը Հեղինակել է ոչ թե ինչի նախակառույցը Ե օրվա վերահիշյալ ողորմյան, այլ նույն կանոնակարգի Դ օրվա «Խաչն կենարար» Բն օրհնությունը¹²: Նույնը կրկնեց նաև շարականների ժանրին նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ գրականագետ Գր. Հակոբյանը՝ ավելացնելով, որ այդ փաստը պարզապես գրիչների անփութության հետևանքով սխալ է արձանագրվել¹³: Սակայն այս պնդումները նորություն չեն պարունակում, Հեղինակներից ոչ մեկն այս կապակցությամբ որևէ աղբյուր կամ փաստարկ չի բերում՝ կուրորեն հետևելով Ավետիքյանի տեսակետին:

Բնական է, որ տվյալ հարցին անգրադառնալիս, նախ և առաջ դիմեցինք Գր. Մազիստրոսի «Թղթերի» առաջին հրատարակող և գիտակ, նրա կյանքին և գրական ստեղծագործությանը նվիրված բովանդակալից առաջաբանի հեղինակ Կ. Կոստանյանցի Հոգվածին: Այս Հոգվածում Կոստանյանցը անգրադարձել է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գանձարանում պահվող Ամենափրկիչ կոչվող բյուզանդական սրբապատկերին, որն, ըստ ավանդության, Հայաստան է բերվել 7-րդ դարում: Այդ սրբապատկերի պատմությանը և նրա հետ կապված հիշյալ շարականի ստեղծմանն առնչվում են երկու մեծատոհմիկ իշխաններ՝ Աշոտ Պատրիկ Բագրատունու և Գրիգոր Մազիստրոս Պաշտպանուն անունները: Կոստանյանցի Հոգվածի ողջ պաթոսը, վկայակոչված մատենագրական աղբյուրները Հանդում են մի բանի՝ «Զորս ըստ պատկերի քում» շարականի հեղինակն է Աշոտ Պատրիկը:

Ուշագրի հետևենք Հոգվածում արծարծված աղբյուրներին՝ դիմելով նաև այլ՝ մեզ ծանոթ բնագրերի տվյալներին:

Պատկերամարտության շրջանին պատկանող Ամենափրկիչ սրբապատկերի Հայաստան բերելու ամենավաղ հիշատակությունն առկա է 8-րդ դարի պատմիչ Ղևոնդ վարդապետի մոտ, որը հայտնում է Աշոտ Պատրիկի մասին. «Եւ շինեք զեկեղեցին Դարիւնից յիւրում ոստանին, և զկենդանագրեալ զպատկեր մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեալ ի մտիցն արևու մեծաքանչ զօրութեամբ՝ Հանգուցաներ ի նմա, և նորա անուամբ զեկեղեցին անուանեաց»¹⁴: Ղևոնդ պատմիչի խոսքերը զրեթե նույնությամբ շարադրել է Ստեփանն Ասողկեր. «Աշոտ պատրիկ, այր երևելի, ուսումնասէր և լի երկիւղին Աստուծոյ, որ շինեաց զեկեղեցին Դարիւնից և զկենդանագրեալ պատկեր մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեր ի մտիցն արևու, մեծաքանչ զօրութեամբ Հանգուցանէր ի նա, յորոյ զեկեղեցին անուանեաց յանուն»¹⁵: Հաջորդ պատմիչը, որ հիշատակում է այդ

¹¹ Մ. Արեղյամ, Երկեր, Բ. Դ, Երևան, 1970, էջ 50:

¹² Ն. Թաճմիզյան, Ներսես Յոթրճայիմ՝ երգահան և երամիշտ, Երևան, 1973, էջ 20: Ոսկեփորիկ, Հայ երգի գոհարներ, Երևան, 1982, էջ 24 և 33:

¹³ Գր. Հակոբյան, Ծարակամների ժամըր Բայ միջնադարում գոսկա-մությամ մեջ, Ե-ԺԵ դդ., Երևան, 1980, էջ 203:

¹⁴ Տես Պատմություն Ղևոնդեայ մեծի վարդապետի հայոց, Բ տպ., Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 16:

¹⁵ Ստեփաննոսի Տարածեցու Ասողկամ Պատմություն տիեզերական, Բ տպ., Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 122-123:

փաստը, Թովմա Արծրունին է. «... Բարձրաբերձ եկեղեցին, որ յանուն Փրկչին մերոյ շինեալ էր յիշխանէն Բագարատայ, ի ծախս մեծամեծ դանձուց, իբրեւ երեք Հազարաց»¹⁶: Առայժմ շարականի մասին ոչ մի հիշատակութեան չենք հանդիպում:

Ժամանակի ընթացքում Դարույնքի (Դարոյնք, Դարիւնք, Դարօնք) եկեղեցին անշքացել, անկում է ապրել, իսկ գլխավորն այն է, որ սրբապատկերը փոխադրվել է Գառնիից ոչ հեռու գտնվող Հավուց Թառի վանք: 11-րդ դարում Գրիգոր Մագիստրոսը նորոգել է այդ վանական համալիրը, մասնավորապէս՝ Ամենափրկիչ եկեղեցին, և ընծայել նրան փրկչական պատկերը: Այդ փաստը վավերացված է Հավուց Թառի Հայտնի արձանագրութեան մեջ, որը և մեջբերել է Կոստանյանցը. «Ի Թուին ՆԿԲ (1013 թ.), ի Թագաւորութեանն Գագկայ և ի Հայրապետութեան տէր Սարգսի, ես՝ Գրիգոր Մագիստրոս վերստին շինեցի դեկեղեցին յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, (...) և ի նաւակատիս տաճարիս, զոր շինեցաք, ընծայեցաք զՀայրենիս մեր ս. եկեղեցիս որ է Հայոց Թառ, Հանգստարան եւ օթարան անձեռագործ սուրբ պատկերին Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի փայտին, խնդրելին Յոհաննու ս. աւետարանչին Հրամանաւ Մոր Տեառն մերոյ ս. Աստուածածնին եւ, նորոգեալ Հաստատեցաք վերստին ս. ուխտս վերջինս քան զառաջինն. աստ եղաք վէմն Հաւատոյ Հիման ս. եկեղեցւոյ: Գրիգոր, Վահրամ պատանին»¹⁷: Ինչպէս արգարացիորեն նկատել է Կոստանյանցը, «Վերջինս քան զառաջինն. աստ եղաք զվէմն Հաւատոյ Հիման սուրբ եկեղեցւոյ» հատվածը գրեթե նույնութեամբ առնված է «Ջորս ըստ պատկերի» շարականից¹⁸: Հարց է ծագում՝ արդյո՞ք դա մեջբերում է, թե՞ հենց իր՝ Գրիգոր Մագիստրոսի կողմից հորինված երգասացութեան մի հատված: Կոստանյանցը մանրամասն վերլուծում է շարականի բովանդակությունը, ուստի մեջբերենք նրա գրական տեքստը ամբողջությամբ: Այն չորս տնից բաղկացած ազգայնաբարդոտոյա խառն տաղաչափությամբ գրված տիպական կցուրդներից է, որ բազմատուն կացուրդների հետ մեկտեղ կազմում էին կանոնի երգաչարքի բաղադրամասերը:

Ջորս ըստ պատկերի քում ստեղծեր,
Նորոգելով քեզ տաճարացուցեր,
Ջնորոգեալս ի մէնջ ըզտաճարս
Ընկալ քեզ ի բնակութիւն:

Որ շնորհես մեզ կենաց տուող
Ջկենդանագիր քո ծառայական կերպի,
Բերելով ըզբոյր ըզվերբերողդ,
Ի փառս Սուրբ Երրորդութեանդ:

¹⁶ Պատմութիւն տաճն Արծրունեաց ի Թովմայ վարդապետէ Արծրունոյ, Կ. Պոլիս, 1852, էջ 133:

¹⁷ Կ. Կոստանյանց, Հիմ Ռիշատակք, էջ 341: Տես Թան Սիմեոն Կաթ. Երևանցոյ, Զամբո, Վաղարշապատ, 1873, էջ 276, Դ. Ալիշան, Այրարատ, Վնդետիկ, 1890, էջ 354-355, Գ. Հովսեփյան, Հավուց Թառի Ամենափրկիչը և մսաճատիկ Բուշարձաճճեր Բայ արվեստի մեջ, Երուսաղեմ, 1937, էջ 3-6:

¹⁸ Կ. Կոստանյանց, Աշվ. Ռոդվածը, էջ 341:

Կեցո զորդի ծառայի քո,
 Ջոր ի Հոռվմայ գահիցըն վերապատուեցեր,
 Ուր եղին զվէմն հաւատոյ Հիման սուրբ եկեղեցւոյ:

Որ ըզվերջիննս զայս հրաշագործեցեր,
 Քեւ չափ բնակչութեամբ Հիմնափայլեցեր,
 Ըզպանծալի և ըզփայլեալ փառքս տանս
 Այս վերջինն քան զառաջինն¹⁹:

Շարականի բովանդակութիւնը նույնպէս տարակարծութիւնների տեղիք է տվել. Հատկապէս նրա երրորդ տունը՝ «Կեցո զորդի ծառայի քո» և այլն: Ավետիքյանը, մեկնելով շարականիս բովանդակութիւնը, փորձել է պարզել, թե ո՞ւմ որդու մասին է խոսքը. Աշոտ Պատրիկի՞, թե՞ Գրիգոր Մագիստրոսի՞²⁰: Ակնհերե է, որ Ավետիքյանը, լուծելով հարցը Աշոտ Պատրիկի ոգտին, վկայակոչում է Վարդան Արեւելցու հաղորդած, մեր կարծիքով, թուր տեղեկութիւնը. «Աշոտոյ, որ չինեաց ԳԴարօնից եկեղեցին յանուն փրկչական պատկերին, զոր երբ որդի նորա յարեմտից մասամբ. և ի նաւակատիսն երգեաց Ջորս ըստ պատկերին»²¹: Այստեղից է սկսվել երկու իշխանների հետ կապված խառնաշփոթը: Ինքը Կոստանյանցը, մեղքերելով Վարդան պատմիչի տվյալ հատվածը, ընդունել է, որ «այս տեղեկութիւնը չենք դտնում մյուս Հիշատակարանների մեջ Վարդանից առաջ և հետո»²², սակայն սեփական վարկածի հրապուրանքն այնքան մեծ է եղել, որ նա անուշադրութեան է մատնել այդ հանգամանքը: Հավանական է, որ Վարդան Արեւելցու սխալը խորացել է իր ուսուցիչ Հովհաննես Վանականի «Գիրք հարցմանց»-ում տեղ գտած անճշտութեան ազդեցութեան տակ՝ այն իբր ուղղելու ցանկութեամբ, բայց ստացվել է հակառակը: Հայտնի է, որ շարականագիրների մեջ հասած հնագույն համառոտ ցուցակը պատկանում է Հովհաննես Վանականի գրչին՝ զետեղված նրա «Գիրք հարցմանցում»²³: Այդ ցուցակում չկա Գրիգոր Մագիստրոսի անունը: Սակայն ցանկանալով, հավանաբար, շարադրել սեփական տեսակետը և գիտեցածը մեզ հետաքրքրող շարականի վերաբերյալ կամ բավարարել դրա հետ կապված հարցումները, Վանական վարդապետը մեկ այլ տեղում անդրադարձել է տվյալ շարականին առանձին հարց ու պատասխանի ձևով. «Հարց. Ջորս ըստ պատկերի /ո՞/ ստեղծեր: Պատասխան.՝ Մագիստրոս Գրիգոր Դարուն եկեղեցի է շինել և ծախիւք պատկեր բերել և անդ եղեալ. և զկենդանագիր անարատ ծնողի քո արկանեմ: Եւ Թումա պատմագիրն յիշել է զեկեղեցին: Տէր Վահրամ

¹⁹ Տես Զայնագրեալ շարակամ Ռոզնոր երգոց, Վաղարշապատ, 1875, էջ 495:

²⁰ Գ. Ավետիքյան, Բացատրութիւն շարակամաց, էջ 522:

²¹ Հաւաքում պատմութեան վարդաճալ վարդապետի, Վեմետիկ, 1862, էջ 71:

²² Տես Աշվ. Ռոզվածը, էջ 342:

²³ Տես Մատ ցուցակ Ռայերեմ ձեռագրաց Արքոց Հակոբաճց վամքի. կազմեց Նորայր եպս. Պողարյան, Երուսաղեմ, Ռ. Դ., 1969, էջ 485:

կաթողիկոս որդի է նմայ»²⁴: Ամենայն Հապանականությանը, երկու իշխանների շարականի Հեղինակ լինելու հարցը չփոթվել է դեռևս միջնադարում: Դրա վառ ապացույցն է Հովհաննես Վանականի հաղորդածը: Մինչև վերջ անաչառ լինելու համար նշենք, որ Վանական վարդապետը թույլ է ավել երկու անհշտություն. ա) մեջբերել է Ս. Առավածածնի պատկերին (այլ ոչ թե Ամենափրկչին) նվիրված շարականի տողը՝ վերագրելով այն Մազիստրոսին. «Հկենդանագիր անարատ ծնողի Քո արկանեմ առաջի Քո», փոխանակ՝ «Հկենդանագիր Քո ծառայական կերպի», բ) Հովհաննես Վանականի վկայակոչած Թումա պատմագիրն, անկասկած, Թովմա Արծրունին է, որը Հիշատակել է Աշոտ Պատրիկի կառուցած եկեղեցին: Չամչյանը, ձեռքի տակ ունենալով Վանական վարդապետի «Գիրք Հարցմանց»-ի մի փոքր այլ տարբերակ, տվյալ հատվածը բերել է համալրված տեղեկություններով, որը համաձայնեցվում է մեզ ծանոթ ուրիշ աղբյուրի հետ: Ձեռագիրը, որն իր տեսադաշտում է ունեցել Չամչյանը, Գրիգոր Մազիստրոսին է վերագրում նաև ինչի նախակառույց է օրվա կանոնի տեղ երկնիցը ևս, այսպես. «...Հկենդանագիր անարատ ծնողի քո. և շարական. Զորս ըստ պատկերի քում. և զտէր երկնիցն. Որ զարդարեաց»²⁵:

Աշոտ Պատրիկի և Գրիգոր Մազիստրոսի անունների խառնաշփոթը, մեր կարծիքով, գալիս է նաև որոշ Հանգամանքների նմանությունից: Երկուսն էլ պատկանել են նշանավոր իշխանական տոհմերի, եղել են ուսումնասեր, կրթյալ, կրել են բյուզանդական բարձրաստիճան տիտղոսներ, զորավարներ են եղել, կառուցել են եկեղեցիներ: Բացառված չէ, որ միջնադարյան գրիչների կողմից չփոթվել է Դարուն և Դարոյնք տեղանունները՝ կախված նրանց աշխարհագրական գիտելիքներից և անձնական ճամփորդական փորձից:

Վերջապես, չափազանց կարևոր է Հավուց Թառի արձանագրության մեջ Հիշատակված տարեթվի ճշտումը: Այդ կապակցությամբ նույնպես եղել են տարբեր կարծիքներ: Որոշ Հեղինակներ, օրինակ՝ Սիմեոն Երևանցի²⁶, Ղ.

²⁴ Տես, օրինակ, ՄՄ, ձեռ. 5611, ԺԳ դ., էջ 111 բ: Հովհաննես Վանականի «Գիրք Բարցմանցում» առկա են մի քանի ուշագրավ վկայություններ շարականների հեղինակների մասին, որոնք չկան այնու ցուցակների մեջ, այսպես. «Ետագու շարականին թե ո՞վ է արարեալ: Որ զծորամ հոգայտ արքիմ իմանալի աքբիրէմ երգեցի ի ժամանակս ժամանակս: ԶՄճճեղեան՝ Մովսէս Քերթող: Զոխիսման, զՎառդապետին, զՄարգարէիցն, եւ զՎարդապետացն, զՄեղաք ամենայնի միջ յԱռաքելոցն՝ Յովան Մանդակունոյ: ԶԱպաշխարութիւն՝ Մեսրոպ Վարդապետն: Զճարութեան Հարցմակարգն գրովանդակն Ամանիա Շիրակացին: ԶՅարութեան Արհմութեանն է. ձայնն Ստեփաննոս Սիւնեցին, եւ զՎառն՝ Ներսէս Կաթողիկոս: ԶՀամագտեանն, զՄատիրոսացն՝ Պետրոս Կամբջաձորեցին: ԶՍաչին եւ զԵկեղեցւոյն տէր Սահակ Կաթողիկոս: ԶԱռաւտու Երգն եւ զձայնից քամանումն՝ Պարթեւն» (Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Սրբոց Հակոբյանց վամբի, Բ. Դ, էջ 485): Կամ Գան Շարակնոցի պատմությանն առնչվող այլ լրացումներ, օրինակ. «Հգ. զմանկունքն ո՞վ է սահմանել: Պատ. եղր Կաթողիկոս: Հգ. Առաւտու կամո՞ն: Պատ. Գլուտ կաթողիկոս որ և զԲարձրացուցն/ք/Ո է լուզել ի Դաւթա» (ՄՄ, ձեռ. 5611, էջ 76 բ):

²⁵ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն հայոց, Բ. Բ, էջ 1032:

²⁶ Սիմեոն Կաթ. Երևանցւոյ, Չամբո, էջ 275-276:

Ալիշանը²⁷, նույն Կոստանյանցը²⁸, Հակվել են այն մտքի, որ արձանագիրը տեղադրվել է ավելի ուշ, սակայն նրանց շփոթեցրել է «Գրիգոր պատանի» արտահայտությունը, որի տակ ենթադրվել է ապագա Գրիգոր Վկայասեր Կաթողիկոսը: Իմանալով Վկայասերի մահվան ճշգրիտ թվականը և որոշ մոտավոր Հաշվումներ կատարելուց հետո, նրանք փակուղու մեջ են ընկել և կանգ առել: Գուցե Հենց դա՝ է եղել պատճառը, որ Հրաժարվել են կապել շարականի ստեղծումը Գրիգոր Մագիստրոսի հետ և ընծայել են-այն Աշոտ Պատրիկին, իսկ «Կեցո գորդի ծառայի քո» տողերը վերագրել են (նաև Վարդան պատմիչի Հաղորդածի Հիման վրա) նրա որդուն: Թեև Ալիշանը կարծիք է Հայտնել, որ արձանագիրը թերի է պահպանվել, և «Գրիգոր պատանի» խոսքերից հետո շարունակություն է եղել: «Գրիգոր» անունը նա գիտել է որպես արձանագրի գրիչ-վարպետի անուն, որը ոչ մի կապ չունի խնդրո առարկա շարականի հետ: Այդ կծիկը վարպետորեն կարողացավ քանդել Գ. Հովսեփյանը ապացուցելով Հենց արձանագրության մեջ եղած տեղեկությունների Հիման վրա, որ արձանագրությունը տեղադրվել է շատ ավելի ուշ՝ Ամենափրկիչ եկեղեցու վերանորոգությունից հետո, 1045 թ., չնայած նրանում, իրոք, Հիշատակված է վերանորոգության ավարտելու տարին՝ 1013-ը²⁹:

Ամփոփելով, մի անգամ ևս ուշադիր քննենք տեսագաշտում եղած տվյալները: Վկայակոչված պատմիչները (Ղևոնդ, Ստ. Ասողիկ, Թովմա Արծրունի, նաև՝ Մխիթար Այրիվանեցի), խոսելով Աշոտ Պատրիկին վերաբերող միջադեպի մասին, Հիշատակում են նրա կողմից Ամենափրկիչ սրբապատկերի Հայաստան բերելը և այդ կապակցությամբ եկեղեցու շինարարությունը, բայց ոչ շարականի հորինումը: Փաստորեն, առաջին անգամ «Ձորս ըստ պատկերի քում» շարականի մի Հատված երևում է Հենց Գրիգոր Մագիստրոսի Հավուց Թառի արձանագրության մեջ: Այնուհետև՝ 1193 թ. պահպանված Հնագույն Շարակնոցում³⁰: Ապա արժարձվում է Վանական վարդապետի «Գիրք Հարցմանցում»: Վարդան պատմիչի հաղորդածով խախտվում է այն բնականոն շղթան, որը շուտով վերանվանվում է Գրիգոր Տաթևացու խմբագրած շարականագիրների ցուցակում, և այդպես էլ՝ Հարատևում մինչև 1875 թ. տպագրված «Ձայնագրեալ շարականը»: Տրամաբանական է եզրակացնել, որ եթե Վարդան Արևելցու «ուղղումը» ճիշտ էր, ապա այն պետք է Հաշվի առնվեր Հետագայի բոլոր շարականի ցուցակագիրների կողմից: Սակայն այդ բանը տեղի չի ունեցել: Հավանական է, որ Հավուց Թառի արձանագրությունը միակ Հավաստի աղբյուրն է, որը կապում է այդ շարականի ստեղծումը Գրիգոր Մագիստրոսի անվան հետ: Անշուշտ, եթե պահպանված լինեին Գրիգոր Մագիստրոսի ժամանակներից շուտ գրված Շարակնոցներ, Հարցը կլուծվեր այլ կերպ: Ներկա պայմաններում, սակայն, խնդրի բանալին թերևս պետք է փնտրել դարձյալ շարականի տեքստի մեջ:

²⁷ Ղ. Ալիշան, Այդարատ, էջ 955:

²⁸ Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը, ի լույս ընծայեց Կ. Կոստանյանց, Ալեքսանդրապոլ, 1910, առաջաբաժ, էջ ԼԲ:

²⁹ Գ. Հովսեփյան, Հավուց Թառի Ամենափրկիչը և մամաատիպ Ռուշարձաններ Ռայ արվեստում, էջ 3:

³⁰ ՄՄ, ձեռ. 9898, թղ. 94 ա:

Ուշադրություն ենք հրավիրում շարականի առաջին տան և Հավուց Թառի արձանագրության մի քանի դարձվածքների փոխադարձ աղբյուրների վրա:

Ջորս ըստ պատկերի քում ստեղծեր,
Նորոգելով քեզ տաճարացուցեր,
Ջնորոգեալս ի մէջ տաճարս
Ընկալ քեզ ի բնակութիւն:

«...ես, Գրիգոր Մագիստրոս, վերստին շինեցի զեկեղեցին» կամ «Նորոգեալ Հաստատեցաք (...)» և ուրիշ: Ահնբեհարար, շարականի առաջին տան իսկ մեջ ասվում է վերստին Հաստատված, նորոգված եկեղեցու մասին, այլ ոչ թե նոր շինված, ինչպես Աշոտ Պատրիկի դեպքում էր: Այսինքն, արձանագրության և շարականի Հեղինակը նույն անձն է: Հագիվ թե Գրիգոր Մագիստրոսի նման Հմուտ քերթողը այս դեպքում մեջքերում աներ ուրիշ Հեղինակից, ավելի Հավանական է, որ իր ջանքերով վերականգնած տաճարի նավակատիքի և սրբապատկերի ընծայման առիթով, նա, Հավուր պատշաճի, Հորիներ մի նոր Հոգևոր երգ:

Մեր կարծիքով, երրորդ տան մեջ («Կեցո զորդի ծառայի քո»), որն այդքան տարակարծությունների առիթ է տվել, Մագիստրոսն ի նկատի է ունեցել ոչ թե իր որդուն, այլ ինքն իրեն: Ինչո՞վ է դա ապացուցվում: Հնատիպ Շարակնոցների վերջում սովորաբար բերվում է «ժամանակագրութիւնք սրբոց վարդապետաց Հեղինակաց շարականաց» ցուցակը, որտեղ զետեղված են շարականագիրների Հեղինակած Հոգևոր երգերի ստեղծման մոտավոր կամ ստույգ թվականները, սկսած Սահակ Պարթևից և Մաշտոցից մինչև Շարակնոցն եղրափակող ամենաուշ Հեղինակը՝ Կիրակոս Երզնկացին: Ահա այս ցուցակում Գրիգոր Մագիստրոսի անվան դիմաց գրված է 1044 թվականը, որի տակ, անկասկած, ենթադրվում է «Ջորս ըստ պատկերի քում» շարականի ստեղծման տարեթիվը³¹: Որտեղի՞ց է վերցված այդ թվականը, մեզ անհայտ է: Սակայն ցուցակի կազմողները, Հավանաբար, իրենց ձեռքի տակ ունեցել են ինչ-որ պատմական տվյալներ, որոնք մեզ չեն Հասել: Դա այն թվականն է, երբ Գրիգոր Մագիստրոսն, իրոք, արդեն ստացել էր մագիստրոսի, դուկի տիտղոսները, արժանացել պատվի և ճանաչման բյուզանդական արքունիքում, ուստի շարականի երրորդ տունը Հենց այդ իրադարձությունների մասին է պատմում:

Շարականագիրների միջնադարյան ցուցակների Հանդեպ ունեցած փստաՀոթյունը մղեց մեզ նոր պրպտումների, որոնց նպատակն էր Գրիգոր Մագիստրոսի Շարակնոցում տեղ գտած կամ պարականոն Հեղինակումների որոնումը: Բացի Վանական վարդապետի բերած խոսուեն վկայությունից, որը մինչ այժմ վրիպել է երաժշտագետների ուշադրությունից կամ միտումնավոր չըջանցվել, մեզ Հաջողվեց Հավելյալ մատենագրական տվյալներ Հայտնաբերել, որոնք թեև նույնպես Հրատարակվել են, սակայն աննկատ են մնացել: Օրինակ, Զմմառի վանքի մատենադարանի թիվ 71 Շարակնոցն ուշագրավ է շարականների Հեղինակներին վերաբերող իր լուսանցագրերով: Այսպես, Սաչի նավակատայց 5-րդ օրվա կանոնի դիմաց

³¹ Տես, օրինակ, Ծարակմոց, Կ. Պոլիս, 1815, էջ ՊԻԸ, տես Գան՝ Զայմագրեալ շարակամ Բոգևոր երգոց, էջ 1090:

կարդում ենք. «Խաչի նաւակատեաց Ե. աւուրն Հարց՝ Այսօր պայծառ և սիւն լուսոյ-զհարցս իւր սարաւքն Մազիստրոսս ի պատիւ Դարունից եկեղեցւոյ»³²: Պարզենք. թե ի՞նչ նկատի ունենաւ միջնադարյան գրիչը: Խաչի նաւակատայաց 5-րդ օրվա կանոնի կազմը հետևյալն է. Օրհ.-Ձափաւոր - Մանր. Ուրախ լեր սուրբ եկեղեցի: Սահակ Ջորափորեցուն վերագրվող Հայտնի շարականն է: Կանոնի Հաջորդ մասերը, ըստ վերոհիշյալ ձեռագրի Հաղորդածի, ընծայվում են Գրիգոր Մազիստրոսին՝ Հարց-ծանր. Այսօր պայծառ և սիւն լուսոյ (5 տուն), ողորմեա - չափաւոր. Ջորս ըստ պատկերի քում (4 տուն), տեր երկնից - միջակ-չափաւոր. Որ զարդարեաց մեծապայծառ փառօք (3 տուն), մանկունք - չափաւոր. Այսօր ուրախացեալ ցընծան երկնից (3 տուն)³³:

Պակաս ուշագրավ է՝ Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի թիվ 202, 1312 թվականի Շարականոցը, որը հնագույնն է տվյալ Հավաքածուում և օժտված է «ամեն շարականի հեղինակաց անուններով»³⁴: Այստեղ կարդում ենք. «Կանոնի սրբոյ խաչին չորրորդ աւուրն. Խաչին կենարար որ եղև մեղ փրկութիւն՝ Գրիգորի Մազիստրոսի ասացեալ»: Մեր կարծիքով «Խաչն կենարար» շարականի հետ կապված պնդումը կարելի է կատարել Գրիգոր Մազիստրոսի «Ներբողեան ի Սուրբ Խաչն Քրիստոսընկալ» և «Թաղազս խաչանման գաւազանին»³⁵ քերթվածների բովանդակությունը և ռեական առանձնահատկությունները նկատի ունենալով, ինչը մինչ այժմ անտեսվել է ուսումնասիրողների կողմից³⁶: Հետևաբար, շարականագիրների ցուցակներում, որոնք որոշ իմաստով նույնպես կանոնական մի վավերագիր-հիշատակարան էին ներկայացնում, Գրիգոր Մազիստրոսի անվան հիշատակությունը սխալմունք է: Նա Հանգես է գալիս որպես առնվազն երկու շարականի հեղինակ՝ Հարելով Անիի մշակութային մթնոլորտին կապված շարականագիրների շրջանակին:

Ստորև բերում ենք վերոհիշյալ երկու շարականի բնագրերը եվրոպական նոտագրությամբ:

³² Տես Մ. Վրդ. Բեշիշյան, Յուդակ ձեռագրաց Ձմմառու վամուց, Վիեննա, 1964, էջ 113-115:

³³ Հիշեմք ամսմուն խմբագրության շարականագիրների ցուցակի «գոր այլք Ռսաթակալ Ջորափորեցոյ տամ» արտահայտությունը, որը միանգամայն հասկանալի է դառնում այս համատեքստում:

³⁴ Տես Հ. Տաշյան, Մայր ցուցակ հայերեմ ձեռագրաց ի մատենադարանի Մխիթարյան, Վիեննա, Բ. Ա., 1895, էջ 523-524:

³⁵ Տես Տաղասացությունք Գրիգորի Մազիստրոսի Պաթլաուուու, Վենետիկ, 1868, էջ 80-92:

³⁶ Այդ մասին տես Օաև մեր հոդվածում Ամիի երաժշտական մշակույթը և Որա հետ կապված շարականագիրները, Վենետիկ, «Բագմավեպ», 1995, էջ 209:

ԶՈՐԱ ԸՍՏ ՊԱՏԿԵՐԻ ԲՈՒՄ

Moderato

Զորս ըստ պատ - կե - ռի քում ստեղ - ծեր,
 նո - ռո - զե - լով քեզ տա - ճա - րա - ցու - ցեր,
 զնո - ռոգ հալս ի մեծ ըզ - տա - ճարս
 ըն - կալ քեզ ի ընա - կու - քին:

ԽԱՐՆ ԿԵՆԱՐԱՐ

Moderato

Խա - ջրն կե - ճա - րար, որ հ - դու մեզ
 փրկ - կու - քին, առ - վառ - ա -
 մե - ճեք - հան ըզ - քեզ քա -
 ռե - քա - ճեք: